

TERMESZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Megjelenik havonként egyszer, legolább is két nagy nyolcadrészt (vnyi teralommal; időnkint szöregközi rajzokkal illusztrálva

HAVONKINT EGYSZER MEGJELENŐ
FOLYÓIRAT KÖZÉRDEKŰ ISMERETEK
TERJESZTÉSÉRE

E folyóiratot a társulat tagjai az évdíj fejében kapják; nem tagok részére a Pótfüzetekkel együtt előfizetési ára 60,000 korona

LVII. KÖTET.

1925. MÁRCIUS.

817. FÜZET.

Moesz Gusztáv

Jókai növényismerete.

JÓKAI a magyar irodalom legragyogóbb csillagai közé tartozik. *McA*, hogy születésének 100 éves fordulóját ünnepeljük, ennek a kis magyar bolygónak lakói kettőzött figyelemmel csodálják e csillag pályafutását és hosszú fényes delelését. Úgy tűnik, mintha most földközelve jutott volna: nagyobb-nak, fényesebbnek látjuk. Száz és száz teleszkóp irányul feléje, hogy megvizsgálják minden oldalról; ezer és ezer cikk és előadás számol be a kutatás eredményeiről. Engem elsősorban e csillag növényvilága érdekel. Nem kell azt hinni, hogy Jókai növényeit csak erősen nagyító lencsével lehet észrevenni. Hiszen alig van regénye vagy elbeszélése, amelyben virágokat és fákat ne említene. Az ő költészete virágoskert, amelyben mesebeli alakok többnyire csodás dolgokat visznek végbe. Az ő képzelete megnépesíti az őserdőt és a sivatagot, a mocsárvidéket és a sziklás hegyeket, rég elsüllyedt szigetet, az északi sark ismeretlen tájait, a múltat és a jövőt alakokkal, amelyeket részint emberi, részint angyali vagy ördögi tulajdonságokkal ruház fel. Úgy érezzük sokszor, hogy ebben a mesevilágban szilárd, valós alap csak a cselekvés lelye, a föld, a rajta levő állatokkal, növényekkel és sziklákkal, amelyeket gyakran részletesen is leír. Az az eljárása, hogy a környezet természetrajzi jellemzésére nagy súlyt helyez, valóságos adatot ad a valószínűtlenségnek is. Rendszerint pontosan megjelöli a cselekmény helyét, sokszor az idejét is. elsorolja az ott élő növényeket, amelyeknek sokszor a nagyobb hitelesség kedvéért még latin nevét is közli, nem feledkezik meg az állatvilág jellemző

tagjairól sem: ki kételkednék ezek után az események valóságában vagy legalább is valószerűségében?

Azt, hogy Jókai kis diák kora óta szerette a növényeket, ő maga is megírta, azt pedig, hogy jó megfigyelő képessége volt, lépten-nyomon tapasztalhatjuk. A természet rajongó barátja volt. Az „Oceania” című regényében így kiált fel: „Óh dicső természet! Te kifogyhatatlan költő, te utolérhetetlen művész, Isi nagy vagy a falevelek alkotásában s gyöngéd a felhők színezésében! Mi is mondhatjuk: Óh dicső Jókai! Te kifogyhatatlan költő, te utolérhetetlen művész, ki nagy vagy a mesék alkotásában és gyöngéd a természet szeretetében.

Még amikor képzeletét teljesen szabadjára hagyta is, mint fantasztikus regényeiben és azokban a szebbnél-szebb elbeszéléseiben, amelyeknek meséi Délamerika csodás őserdeiben és a Kelet bűbajos, pálmaligetes, verőfényes tájain szövődnek, nem feledkezik meg a természetről, amelynek tárgyai gondolatait a képzelet világából újból a valóság világába irányítják. „Jókai költészete sokszor a fantasztikum és a valóság csodálatos keveréke. Ő maga írja: „Alkotás közben nem látok egyebet, csak füvet, fát, virágot, gombát, fatörzset, szederindával befutott nádkunyhót; hallok is sárgarigófütyöt, cinege . csevegést, távol hegyekről jövő túlkölést, szúnyograj zümmögése;; az nekem mind sűg, mesél valamit, a döngő darázs kölcsönadja a szárnyát képzeletemnek; hanem ha egy emberarccal találkozom, az kiver a gondolataimból s egy „szervusz” szó szétfújja az egész fata morgánát.”

Valóban igaza van RAVASZ László-nak, aki a Kisfaludy-Társaság Jókai-ünnepélyén tartott nagyhatású beszédjében azt mondta, hogy Jókai csodálatosan gazdag, határt nem ismerő fantáziájával egy egészen új, egészen más világot alkotott magának, egy álomvilágot, amelyben otthonosnak érezte magát, amelyet a maga számára reálisnak vélt; míg a való világ, amelyben járt-kelt, Jókai számára idegen volt, amelyben nem ismerte ki magát. Innen magyarázható, hogy nem szerette az emberek társaságát, de annál jobban szerette a magányt, svábhegyi kertjét, amelyben szőlőt művelt, gyümölcsfákat nevelt, virágokat ültetett. Bebarangolta a budai hegyek erdősegeit és gyönyörködött annak növényzetében. Bejárta az ország majd minden részét és mindenütt figyelte a természet alkotásait.

Jókai műveinek botanikai elemeit régóta gyűjtögettem. Nyers eredményül felemlíthetem, hogy műveiben 600-nál több növényfajnak nevével találkoztam. Es mivel ezek nagy részét ismételtlen említi, a botanikai adatok száma mintegy 1600-ra rűg. Nem hiszem, hogy volna a világ regényírói között még valaki, aki Jókait ebben a tekintetben felülmúlná. Érdemes feladat volna Jókai növényeinek szótárszerű felsorolása és megmagyarázása. Ettől azonban el kell tekintenem. Végezzék el ezt a szép feladatot a jövő Magyarországnak boldogabb botanikusai, akiket ilyen munkájukban nem fog korlátozni a papiros drágasága.

Feledatomul ezúttal inkább azt tűzöm ki, hogy megvizsgáljam ezeket a botanikai adatokat abból a szempontból, hogy bennük mennyi a valóság és mennyi a képzelet alkotása? Mindenekelőtt azonban, meg kell állapítanunk azt, hogy milyen terjedelmű volt Jókai botanikai ismerete?

Jókai „Hol kezdtem én a kertészkedést?” című kedvesen megírt tárcájában hálásan emlékezik meg a révkomáromi gimnáziumban filozófiai és költészettani tanáráról, VÁLY FERENCZ-ről, akit kedves mentorának nevez és akinek mindent köszönhet, ami benne jó. Ez a tanár, hogy a fiatalságot eltérítse a léha szórakozástól, kertészetre tanította. Az iskola rengeteg udvarán, melyen csak *székfű* és *vadkapor* nőtt, kertet hasított ki s azt a fiúk kerítették be, ásták fel és oda összehordtak mindenféle „virágplántát s a virággyakat beszegélyezték a „szép virágú *tengeri fűvel*” (Armerica). Ott töltötték minden üres idejüket, nekivetkőzve, gyomlálva, kapálva, öntözve, gyepegyaikon pihenve. Megtanulták a csemeték beoltását és a fűvészkedést, a

növények szárítását. „De sok gyönyört köszönhetek én az én jó mentorom virágos ötletének ! Három évig tartott ez az idilli öröm. Azóta sok minden elmúlt. Maga a komáromi kert is, az iskolával együtt. Csak kettő maradt meg, amit az én kedves mentorom ojtott a szívembe: a poézis meg a kertészet.”

A kertészkedés örömeit és a növények szeretetét tehát 13—16 éves korában fogadta lelkébe. A komáromi sziget *pálmajegenyéit* és a mocsári növényzet jellegzetesebb és feltűnőbb fajait, úgy mint a *nádi buzogányt* (Typha), a reá felfutó *déligyitő hajnalkát* (Calystegia), a *Nymkaeát*, a *Lythrumot* ekkor ismerte meg (Csata képek). Az *Oenothera biennis-t* is a komáromi szigeten látta először (Az elátkozott család). Regényeiből tudjuk, hogy a mocsári növényzet különösebben érdekelte.

Komáromból Pápa városába ment tanulni. Innen Kecskemétre került a 18 éves ifjú. A kecskeméti tartózkodás két esztendejében megismerkedett az Alföld flórájával, lit szerzett ismereteit első regényében, a „Hétköznepok”-ban használta fel. Ebben a regényében meglepően sok, közel 80 növényt sző be elbeszélése keretébe. Már akkor is elárulta a 19 éves Jókai, hogy mily mesteri módon tudja botanikai tudását használni. Legfeltűnőbb sajátja, hogy növényeit minden erőltetés nélkül olvasztja be elbeszélésének szövegébe. Ott alkalmazza növényeit, ahol azokra szükség van.

Ugyanakkor írta a „Nepean sziget” című elbeszélését, amelyben trópusi növényeket szerepeltet.

Amilyen szívesen illesztgeti a 19 éves Jókai a növényeket első műveibe, éppen olyan kifogyhatatlan erővel teszi azt a 79 éves aggastyán utolsó művében, élete utolsó esztendejében. Ebben a képzelet szötte regényében („Ahol a pénz nem isten”) egyedül a felsorakoztatott exotikus növények képviselik a valószínűséget. Egy vulkanikus szigetre kerül a fiemei tengerészeti akadémia egy volt növendéke, aki botanikai ismereteit is ott szerezte. Az akadémia könyvtára gazdag volt az exotikus plántákról írott képes munkákban. Fel is említi közülök az „Itinera Principum Coburgi” című szakmunkát. Ez a fiatal tengerész a szigeten fel is ismert egész sereg növényt. Ezek néhányát, úgy a *Nidulariumot*, *Quesneliát*, *Heliconiát* és a *Trixis-t* valóban meg is lehet találni az említett könyvben. Ebből látnivaló, hogy Jókai ismerte ezt a művet. Hogy honnan vette a többi növényt, a *Bixát*, a *Bossia PapkiiA*, a *kupuasszut*, az *Onguriát*, a *solpichront*, az *Oreodoxát* és a több\t, azt talán sohasem lehet megtudni.

Első és utolsó művei között irodalmi tevékenységének páratlanul gazdag sorozata helyezkedik el. Lehetetlenség összes műveiből kiemelni a botanikai vonatkozásokat. Inkább csak a főbb és feltűnőbb mozzanatokra és adatokra fogok kiterjeszkedni.

A szabadságharc gyászos befejezése után a borsodi Bükkben bujdoeott. Ennek a bujdosásnak botanikai emlékeit megtaláljuk a „Csataképek” című művében. Maid, amikor az üldözés elől megmenekült, Pestre költözött. 1853-ban, *Schweitzer* hegedűgárostól 2200 forintért telket vásárolt a Sváb-hegyen, azon házat építtetett és mintaszerű szőlőkertet és gyümölcsöst létesített. Ez a kert teljesen hozzákötötte nyugodtabbá vált életét fáihoz, szőlőjéhez. Micsoda szívós kitarítás, mennyi fáradozás kellett ahhoz, hogy azt a kopár területet paradicsommá alakítsa át ! Jókai így írta le ezt a telket: „Egy mély gödör, sok agyagdomb, törmelékhalom, szakadékos hegyoldalak; benöve mind *földi bodzával*, *galagonya*, *borbolya* és *kökény* bozóttal.” „Kertészgazdászati jegyzeteidben leírta, hogyan alakította át ezt a „sziklakertet”, ezt a „fecskefészket” kertté. Hogy fogta meg az északi szelet, hogy fogta meg a földet és a vizet? Elszórt írásaiból, úgyahogy megtudjuk rekonstruálni ezt a kertet, amilyen az végleges állapotában lehetett. A három holdnyi hegyoldalt három lonkára rendezte be. A háza előtt emelkedő fensikot, hogy a gyümölcsöst megvédje az északi széltől, beültette lombos fákkal;

ezek közt volt háromféle *hársfa*, kétféle *juhar*, *szilfa*, *barkóca*, *vadgesztenye* és *diófa*. „A mi fáink a legárnyékosabbak a Svábhegyen. Azokat a fákat mi keltettük magról, én magam ojtottam a legtöbbet.” Számos fát és cserjét barátai hoztak. Sok ritkaságot hozott felesége is vendégszereplései helyéről. Voltak *orgonafái*, melyeket hajdani két emeletes házának kertjéből mentett meg. *Thujái* kedves sírokról származtak. Nem ok nélkül írta, hogy az ő kertje album, melynek lapjai fák, de csak ő és felesége tudnak abban olvasni. A terület egy részét szőlővel, más részét gyümölcsfákkal ültette be. A gyümölcsök közül különösen a körtét kedvelte. 1896-ban a következő körtéi voltak: Duchesse d'Angoulême, Triomphe de Jodoigne, Napoleon-vajonca, Arenberg, Calebasse Thugert és Liegel-volonca. Hogy körtéire milyen büszke volt, az kitűnik egyik kedves kis cikkéből („Azok a kertészek”, 1896), amelyben ezt írta: „Megválasztottak már írók királyának, amiből nem kérek, de hogy legalább elismernének a körték palatínusának, arra hasztalanul aspirálok”. Szőlőjét jókarban tartotta. Több helyen ismerteti saját eljárásait, amelyekkel sikeresen védekezett a szőlő különféle betegségei ellen. Az amerikai telepítéssel szemben előnyben részesítette a magyar vesszőt. Kertjének négy helyét virágokkal ültette be, amelyek augusztus-szeptember havában pompáztak legjavában. Közülök a méhek a következőkben találták a legtöbb mézet: méhphilis, viola, szegfű, petunia, Bignonia radicans, gerezpcsinék, ajakosok, ligetke csészekürt, napraforgó, articsóka. Az öntözött pázsit tele volt lóherevirággal és murvapikkal. Remontant rózsafája száznál több volt. A garádban a jóságú iszalag virágzott.

Kertjéből kiindulva bebarangolta a Svábhegyet és a Jánoshegyet és figyelte azokat a változásokat, amelyek a Svábhegy erdős részében a fagy következtében végbementek. „Nincs rettenetesebb mongolcsorda, mint a szőlős gazda! Elpusztít erdőt, ahová csak letelepszik. Nem szent előtte a százados bikkfa, tüzelőfának felaprózza, juh farkot ültet a helyébe. Kivágták a gyönyörű hársfaóriásokat, Mátyás király egykori mulatókertjének négyszázados tanúit; források öreit, a terebély juharfákat. Óh az őskötő valóban indokolt bosszúállásból bocsátja rá a Phylloxera vastatrixet !” Ezeket nevezte Jókai „szőlőművelő vandáloknak.” A ligetek kipusztítása okozta a források kiapadását.

Jókai különben a Svábhegyet 1848 óta ismeri jobban. Akkor töltötte itt az első nyarat. Itt rejtőzködött 1850-ben, a budai erdők utolsó emberlakta helyen, az „Adliczer” korcsmában. Mivel foglalkozott itt? Mint ő maga írt álnevek alatt csataképeket írt, somfabotokat faragott, ami akkor divat volt, fűvészkedett, gombát szedett és magában sakkozott. Gomba sok termett, úgyhogy a Svábhegyet gomba-Kaliforniának nevezte. RÉTHY színész, aki szintén a Svábhegyen lakott, hogy elijessze a Pestről jövő gombászokat, a Nemzeti színház ruhatárából felvette a medvebőrt és elrejtőzött a bozótba, melyből morogva kiemelkedett a gombakereső BOGNÁR tenoristára. Másnap tele voltak a lapok a svábhegyi medvével, mely kis gyermekeket tépett össze és teheneket falt fel.

Arra vonatkozólag, hogy Jókai milyen mértékben ismerte a Svábhegyet és a Jánoshegy flóráját, a „Kertészeti Lapok” 1899. évi kötetére hivatkozhatom, amelyben „Flóra színháza” címen olvasható Jókai teljesen botanikai tárgyú tárcacikke. Végtelenül bájos cikkecske, mely így kezdődik: „Óh ti szegény tormába esett pestiek ! Akik nem ismertek más mulatságot, mint a színházat, ős-Budát, orfeumot. Nem tudjátok, hogy valamennyinél gyönyörűbb színház áll nyitva itt mindjárt a juhszélen, aminek direktornője maga a pompában kifogyhatatlan Flóra istenasszony. Mennyi változatos szépség ! Micsoda kiállítás! Minő csoportok!” Sajnálom, hogy a költőies és mégis a valósághoz annyira ragaszkodó leírásból nem közölhetek részleteket. Felsorol mintegy 25 növényt; ezeknek színészi szerepkört oszt ki. A társaság primadonnája a *tarbán lilium* (*Lilium martagon*). Ezt kereste, ezért jött tulajdonképpen ide, hogy kiássa és elültesse kertjébe. A felsorolt növények egynek kivételével

(Asphodelus) mind megfelelnek a valóságnak. Az Asphodelus bizonyára elírás lehet Anthericum helyett.

Kérdés, mily úton jutott Jókai a növények megismeréséhez? Abból a körülményből, hogy regényeiben, amikor fűvészkedésről szó van, mindig csak *Diószeget* említi, azt kell gondolnunk, hogy egyedüli kalauza *Diószegek* „Magyar Fűvész”-könyve volt. De ezt kell következtetnünk a növények régiesen hangzó neveiből is, melyeket igen sok esetben ebből a könyvből vett át. Ilyen nevek például: bagolyborsó, bárzsing, dinka, elecs, elecke, kappanőr, kör-fény, laptaborz, tórongy, úszszakáll; a kryptogamok csoportjából: avas pörs (Lepra antiquitatis), földabrosz tarjag (*Verrucaria geographica*) és szenes zuzmó (*Lichen deustus*), melyeknek Jókai az itt olvasható latin neveit is közli, szintén Diószegei nyomán.

Az exotikus növények nagy számát bizonyára útleírásokból merítette. Ezeket legszívesebben az illető terület beenszülőtteinek nyelvén nevezi. A kerti növények ismeretéhez, mint jó kertész, részint a gyakorlat, részint kertészeti szakfolyóiratok révén juthatott. „A Kert” című folyóiratba maga is dolgozott. De ismerte a „Kertészeti Lapok”-at is.

Az általános benyomásunk az, hogy Jókai, bár nem volt botanikus, még annyira sem, mint KOSSUTH LAJOS, aki élete utolsó éveiben szenvedélyesen gyűjtötte és határozta a növényeket és szakszerű megjegyzéseket írogatott a herbáriumába, mégis több növényt ismert, mint az átlagosan művelt ember. költőink között rajta kívül különös szeretetet tanúsítottak a növények iránt PETŐFI, TOMPA és GÁRDONYI is. PETŐFI jó megfigyelő volt, de alig ismert néhány növényt; maga írta» magáról: „Isten nélkül való, rossz botanikus vagyok.” TOMPA és GÁRDONYI több növényt ismert, de ezek a reális alapot teljesen kihagyva, virágjaikban emberi tulajdonságokat láttak és úgyszólván megszemélyesítették azokat.

Jókai kertész volt és büszkén vallotta magát annak: „lehet, hogy el jgnak felejteni mint költőt, de az én szép fáim minden évben ki fognak zöldülni újra és hirdetni fogják, hogy kertész voltam.” Az 1896. évi őszi gyümölcskiállításon két körtefaját mutatta be, a Liegel-vajoncot és a Jodoigne-körtét. A kiállítást Ferenc József királyunk is megtekintette és kérdésére Jókai így felelt: „Kertész vagyok, Felség, és ez büszkeségem. Tizennégy éve kertészbkedem a Svábhegyen.” Ugyanebben az esztendőben az Orsz. Magyar Kertészeti Egyesület, a kertészeti szakirodalom terén szerzett kiváló érdemei ismerésül, tiszteletbeli tagjává választotta.

A kertészkedő Jókai még akkor is, amikor költői szárnyalással ír a növényekről, érzeteli velünk, hogy azokban olyan természeti tárgyakat lát, amelyeknek szerveik vannak, amelyek szoros viszonyban állanak a földdel, a vízzel, a levegővel és amelyek ránk nézve hasznosak vagy károsak. Úgy bánik a növényekkel, mint a festő a színekkel. Minden tájéknak megfestéséhez megtalálja a jellemző néhány növényt. A szikes, a futó homok, a mocsár, az árokpart, az út, a szikla, az épületrom, az elpusztult kultúra, az erdő, az urasági kert, a temető és a megművelt terület jellemző növényeit jól tudta megválogatni. Ismerte a nép kedves virágait, épp úgy, mint a legvagyonosabb, előkelő körök divatos virágait. A magyar legény kalapja mellé tűzött *árványhaj-tól* a párizsi arszlánok *melaleuca* díszéig; a magyar lányok *rozmaring-jától* az előkelő dámák *hortenzia* virágáig, mennyiféle növényt használ a különféle helyzetek találó megfestéséhez!

Talán nem lesz érdektelen, ha felsorolom azokat a hazai vidékeket, amelyekről rövidebb-hosszabb botanikai jellemzést közöl: Alföld (Hétköznapok, Föld felett és víz alatt, Kis királyok, Lócsei fehér asszony, More patrio); Bihari hegység (Szegény gazdagok); Bükk hegység (Csataképek); Budai hegyek (Szerelem bolondjai, Flóra színháza, Hajdan, most és valaha); Fertő-tó (A névtelen vár); Hortobágy (More patrio); Karszt (Egy az Isten); Komárom (Csataképek); Hideg Szamos vidéke Marisel táján (Erdély aranykora); Sárrét

Fejér megyében (Enyém, tied, övé); Székelyföld (Bálványos vár, More patrio): Táttra (Árnyképek); Tordai hasadék (Egy az Isten). Ezekben a leírásokban alig-alig akadunk botanikai tévedésekre. Ezekre később rátérek.

Jókai növénytan ismereteinek megbírálása szempontjából ránk nézve első sorban azok a leírások fontosak, amelyekről biztosan tudjuk, hogy saját megfigyelésein alapulnak.

A budai hegyvidékről már szóltam. Szép a Hortobágy leírása és amit mond megfelel a valóságnak. „Tavasszal sok a vize, nyáron kevés, ahol nem totyogós, ott szikkadt: termőszik és vakszik váltogatja egymást: amannak a növényzete buja, emezé *kúszó porcsfűvön* és *széki fűvön* kívül, semmi”. Leírja azután, hogy 40 évvel ezelőtt, amikor a muszkák elől menekült, ott még félnapi járásra terjedő nádasok voltak; a nádas közepén tó volt, annak partján gémekek és kócsagok.

Hitelesnek kell mondanunk azt is, amit a *szerb tövis*-nek az Alföldön való gyors terjedéséről írt. Jókai megemlíti, hogy akkor, amikor PETŐFI megékelte az Alföldet, a szerb tövis még nem volt ottan „indigenálva”.

A tordai sóstavak vizében valami hosszúkás *páncélbogarat* és a fekete gyíkok egy nemét látta. A parton pedig „valami veres levéltelen, kemény növényt” látott, amely „kék virágokat nyit”. A páncélbogár bizonyára a sósvizekből ismert *Apus* és a part növénye: *Statice Gmelini*.

Érthető elragadtatással ír a Csomág-hegy, a Szent Anna-tó és a Kukoczás növényzetéről. A felsorolt nevek közül legfeljebb a *medoeszőlő* hozhat minket zavarba. Talán valamelyik piros bogyós áfonyát nevezte így.

Jókai még látta Mátyás király fáját a Svábhegyen. „Egy vén fának végső romja volt az már, reves, korhad tuskó, kerülete tőben 12 lépés. Akárhányszor megszámláltam. Csak a törzs kérge élt még s minden tavasszal új sarjakat hajtott, ezeket a járókelők letépdelték, legelő marha lerágta. Egy télen korhely emberek tüzet raktak benne és akkor a törzs földig leégett. Mátyás király fája *hársfa* volt. Mellette volt egy terebélyes *bükkfa*, melyet VÖRÖSMARTY Normafának nevezett el”.

Érdekesen írja le *József főherceg* alsúti parkját is. „Mikor *József nádor* átvette az alsúti pusztát, az egész nagy területen nem volt több, mint három fa, egy *fűzfa*, egy *diófa* és egy *tölgyfa*. Egyéb fa nem volt. Az *akác* még nem volt ismeretes Magyarországon s a *platán* csak fejedelmi díszkertek vendége volt Európaszerte”. Az alsúti pusztából pompás park leit, de az első három fát „még most is kegyelettel őrzik, körülámogatják” (Romano csibakéror szikiariben).

Jókai szívesen szólt a növények történetével kapcsolatos dolgokról is. Vizsgáljuk meg ezeket az adatokat is.

Vegyük elsősorban az *akácot*. Jókai szerint *József nádor* idejében még nem volt Magyarországon. (*József nádor* az alsúti pusztát 1819-ben szerezte meg.) „*Rab Ráby*” című regényében pedig azt írta, hogy a pesti Városerdőben, II. *József* császár idejében, akkor, amikor a „*Neugebäude*” építése megindult (tehát 1786), még nem volt akác nálunk, mert az első akácot csak 20 évvel később (tehát 1806-ban) ültették. Ezzel szemben „*Erdély aranykora*” című regényében azt írta, hogy *Corsar* bég várában „akácvirág idején gyűjtött méz” volt. E regény eseményei a XVII. század közepe táján játszódtak le. *VADAS JENŐ* monográfiájából tudjuk, hogy Magyarországon az akácot csak 1710—1720 körül telepítették meg. A párizsi *Jardin des Plantes* első akácfáját pedig 1630—1638 körül ültették. *Corsar* bég idejében termát már volt akácfa Európában.

A burgonya elterjesztéséről több helyen is ír (Es mégis mozog a föld, A névtelen vár, Szép Mihál).

„*Erdély aranykoráéban* írta a költő, hogy *Segesvár* mellett, *Nagyszőlőson*, 1662-ben kukoricaföldek voltak. Bár különösen hangzik, de nincs benne lehetetlenség.

Hogy Apafi Mihály idején szederfát ültettek, elhihető.

Ugyancsak elhihető, hogy a kaméliát az 1800-as évek elején hazánkban még nem ismerték, mert csak 1739-ben hozták át Európába. Igaza van Jókainak abban is, hogy a Georgina József nádor idejében ritkaság volt, mert ez a mexikói növény csak a XIX. század elején kezdett Madridból kiindulva, Európában terjedni.

Merésznek kell tartanunk Jókainak azt az állítását, hogy a *taréjos amaránt*, a *firiódendron*, a *jégharmatos mesembryanthemum*, a *Passiflora*, a *kaktusz*, a *hortenzia* és a reszkető *mimosa*, mint a XVII. század divatvirágai, meg lettek volna BÁNFI DÉNES várában. A Hortenziáról ismeretes, hogy csak 1788-ban került Európába.

Érdekes Jókainak az az eredeti magyarázata, melyet a tordai hasadék híres hagymájának, az *Allium obliquum* származása felől mond az „Egy az Isten” című regényében. Szerinte a tordai hasadékban (Balyika vár helyén) egykor római gyarmat volt. A völgyből a rómaiak kertet csináltak s ezt a ritka hagymát, mely Európában másutt nem fordul elő, *Carus* Caesar-légiói hozták az Euphrates vidékéről. Ugyanitt felemlíti, hogy ezt a hagymát HAYNALD érsek fedezte fel a tordai hasadékban.

Jókai azonban nemcsak a környezetet, hanem a kort is tudja a növényekkel jellemezni. Mesteri módon sikerült ez neki „Szép Mikhál” című regényében, melynek eseményei az 1600. év táján folynak le. Felsorolja a most már elavult növényi gyógyszereknek egész seregét, amelyeket ez időben a háznál tartottak; felemlít néhány, azóta már feledésbe ment kertészeti eljárást; a jó szepesi gazdasszonynak kincsbánya volt a kertje. A burgonyát cserépben és melegágyban nevelték. A szepesi piacokon a sáfrányt mázsaszámra árulták. Ebben az időben folyt a tulipánokkal való szédelgés. Európa legkiválóbb litterátorai vitakoztak a szkythiai *barometz* csodálatos tulajdonságai fölött; azt is mondták erről a növényről, hogy a körülötte levő füvet lelegeli. (A barometz egy ártatlan haraszt: *Aspidium barometz* WILLD.) Abban az időben hittek még abban a babonában, hogy egyes növények közt antipátiák és szimpátiák vannak. Jókai erre vonatkozólag példákat is említ. Szól a *mandragoráról*, a melynek emberalakú gyökere van és amely a házastársak közötti harmóniát vissza tudja állítani. Szokták azonban hamisítani közönséges *mirabilis* gyökérrel.

„Egy hírhedt kalandor a XVII. században” című regényében szintén megemlékszik az akkor divatos tulipánkertészetről. Szerepet is juttat egy hollandi asszonyságnak, aki bolondja a tulipánnak. Ennek magyarázza a kalandor, hogy: „a paszuly indája mindig balról jobbra tekeredik a karóra, a komló indája ellenben állhatatosan jobbról balra s ezt soha egyik is el nem téveszti. Ha azonban a komló és a paszulyt egymás mellé ültetik, mivelhogy ez a két növény egymás iránt antipátiával viseltetik, akkor a paszuly tekeredik balra és a komló jobbra”.

Korfestő szerepük van a Bálványos vár növényeinek is. Itt persze a költő képzeletének is nagyobb szerep jutott. Három forrásra is támaszkodott: ORBAN BALÁZS-ra, aki a Székelyföld történeti és etnográfiai emlékeit gyűjtötte össze, IPOLYI ARNOLD Magyar mithológiájára és saját megfigyeléseire. Mivel a regény cselekménye a székelyek pogány korában játszik, Jókai a növényeknek is régies neveket ad. A hársfát *száldokfának* és *szazad-nak* mondja. Elősorol néhány növényt, melyekből bájitalt és varázslószeret készítettek. Ilyenek a *szerelemtaplója*, férjhez menni vágyó leányok számára; a *holdfű*, mely minden erős zárt kinyit; a sebeket gyógyító *Csaba íre*; a *holdruta* és a *pártamag*. Eledelül szolgált a *baraboly*, a *harmatkása*, a *dinka* és a *tönköly*. Az *áfonya* és a *nyírfa* nedvét italul használták. Az *erdei vadselyem*, a *kepin*, adta a szövésre alkalmas fonalat. Csodajóságú fűvek voltak az *ezeraranyos* fű, a *szívkinnyító*, a *tetemtoldó* fű, amelytől a gyermek növésnek indul és a *Boldogasszony* tenyere.

Nagy szerepet juttat a nenufar-nak, egy gyönyörű, de igen ritka virágnak. Részletesen le is írja. „Világzár” a neve. Azért hívják így, mert aki a virágot a szájába teszi, az hét napon át alszik tőle, vagyis bezárul előtte a világ. Csodaszép növény a ramocsa virág, mely csak a legvadabb székely havasokon terem.

A Fekete ügyből olykor kivetődő megkövesedett, fekete fatörzseket, az *özönfát* Orbán Balázs is említi.

Egészen más oldalról világítja meg Jókait a „Fekete gyémánt? című regénye, mert ez elárulja, hogy a költő nemcsak a most élő növények világában ismerős, de ismeri a fosszilis növényeket is. Ezek felsorolása és a rég letűnt geológiai korszak lefestése, Jókai kiváló alkotása.

A költő múltbalátó szeme elének varázsolja a budai hegyeket, amint azok *kőrísfá* erdőkkal borítva HUNYADI JÁNOS idejében lehettek; az Alföldet Mária Terézia idejében, amikor a törökök kiűzetése után, a déli részeken vízi növények és a szárazabb részekben Verbascumofe, *Euphorbiák* és *Eryngiumok* uralkodtak, az utakat pedig felverte a lapu, jött azután egy sáskaraj s az megette a kutyatejet és ördögszekeket is, csak a királygyertyát nem.

Jövőbe néző szeme a budai hegyvidéken nagyrészt a most is élő növényeket látja, de a zugligeti villák közt japáni *mikániák* és újhollandi *szantálfák* hosszú sorát látja. Legérdekesebb azonban Jókainak az a jóslása, hogy a második millenium vége felé minden nemzet közreműködésével meg fog indulni a föld befásítása. „Minden sivatag új tenyészetet kap. A 2000-ik évre egy nagy igazi jubileum várt: a milliomodik egy millió fának elültetése a földön. Egy billió fát ültettek el 25 év alatt!” (A jövő század regénye.)

Akik ma születtek, 75 éves korukban meglátják, bevált-e Jókai jóslata. Ebben is kifejezésre jut Jókainak nagy szeretete a fák iránt, aminek annyi jelét adta műveiben. „A Magyar Tempe völgy” leírásában úgy nyilatkozik: „Én úgy megsirathatnék minden kipusztított erdőt, nem státuszgazdászati szempontból, azt nem bízták rám, hanem azokért a szép lombos fákért, amiket olyan ingyen teremt számunkra a jó föld; talán nem is a mi számunkra, hanem árnyékul az erdei virágnak, fészkei az énekes madárnak.”

Van egy műve, amelyben csapongó képzeletét még a természeti dolgok leírásában is szabadjárja engedte. Az olvasót elvezeti „Egész az északi pólusig”. GALIBA PÉTER, a Tegethoff hajó otffejejtett matróza, csodálatos megfigyeléseket tesz az északi sark vidékén. Feltámaszt egy kvarckristályba zárt ősembert, aki a régi zsidók nyelvén elmagyarázza, hogy milyen növények éltek valaha ezen a tájon. Legérdekesebb azonban annak a leírása, hogyan látta GALIBA PÉTER a naphta vulkán közelében keletkezett meleg vizű tóban és annak partján a szerves életet újból életre kelni. Első sorban is az a kérdés érdekelte, hogy vajjon az állat születik-e előbb, vagy a növény? A tó cinnóber piros volt. Kiderítette, hogy ez a veres szín az ázalagok tömegétől származik. Tehát az állat hamarabb jelent meg a földön, mint a növény. Hat óra múlva a tó felszíne zöld lett, benőtte a *békalencse*, a *Lemma*. „Ez hát a növényeknek az őse, az első szülött.” A legelső pusztá szemmel látható állat, mely a vízi lencsét követi, a *Naias proboscidea*. Vele egy időben jelent meg a parton a *nád*. Ilyen mederben folytatódik az egymásután keletkező szervezetek felsorolása. A *szömörcsögök* és *gombák* akóhordónagyságúak; a *Canna indica* óránként fél métert nőtt. A kosborfélék tíz óra alatt kivirágzottak.

Mit gondoljunk mindezekről? Sokan azt mondják, hogy Jókai tudatlanságból követett el ennyi hibát. Ezek azonban megfelelnek arról, hogy Jókai ezt a munkáját az „Üstökös” élclap számára írta. Móka az egész Tréfa, melyet a természetrajz komolyságával akar elhíhetővé tenni. ZSIGMOND FERENC ezt írta erről a műről: „Tudományos maskarába bujtatott Hány Jánoskodás teszi az egész munkát kedvessé.” Teljesen igaza van. Jókai akarattal engedte itt humorát és fantáziáját a reális természet fölé emelkedni.

Aranyos jó kedvét, csendes humorát megtaláljuk különben majd minden munkájában. Bágyadtabb vagy ragyogóbb fénnel kicsillog az ezer és ezer sorából. Humora olykor megnyilatkozik a növényekkel kapcsolatban is. Így például a „Felfordult világ” című kis regényében, amikor Ludvéghy báró dicsekvéssel hazudja elő kertjének nevezetességeit eltorzított nevekkal: „Hátha még az én kastélyom nevezetességeit látná a kisasszony, azok az *arauariák, malvariák, rendrondonok, radicalisok*, amik ott vannak !” Ugyanott a grófi és hercegi neveket viselő Pelargoniumok kapcsán is humorizál. Jóízű, tréfás kedvvel írja le azt a párbeszédet, amely egy szenvedélyes parktulajdonos kertész és egy fagyűlölő vendége közt folyik le a „Kis királyok” című regényében.

Jókai lelkére, gondolkodására élénk fényt vetnek azok a megjegyzések és rövid elmélgedések, amelyeket egy-egy növényhez vagy növényi életjelen-séghez fűz. Ezek olykor axiomaszerűen hangzanak. Néhány példát említek:

„Az apró kis füvecskék halhatatlanok. Erős törzsek elmúlnak felőlük, a kis fű a világ végéig él.”

„A fenyőfák barátságatlan fák, nem kínálnak se virágot, se gyümölcsöt, nem mennek aludni ős idején, nem hirdetik új zöldüléssel a tavaszt, érzéketlenek a természet és az emberek bajai iránt” (A régi jó táblalibrák).

Egy török szájába adja a következő mondást: „Nem kellett volna az izlam fiainak soha onnan eljönni, ahol pusztaság van s ahol a puszták szegélyzetén hajladoznak a pálmák a szélben. A hívők országa csak addig tart, ameddig a pálma és az olajfa megterem. A száraz, levélhullató, gyümölcs-telen fák a hitetlenség átkai: ahol ezek kezdődnek, ott az ő átkozott birodalmuk határa van.” (A bajadére.) Sok igazság van ebben a mondásban, amint azt a történelem megmutatta.

Más példák: „A szép, a háládatos virágok, akiket oly kevéssel ki lehet elégíteni, akiknek nem kell egyéb, csak víz, napfény és levegő s adnak azért pompás élő bársonyt, selymet és fölséges illatot.” (Kertész a csatatéren.)

„Minden virágnak éppen úgy van élete, vágya, hajlama, bánata és öröme, fájdalma és szerelme mint minékünk.” (Egy magyar nábob.)

Nagyon szép az a hasonlat, amelyet az Iris, az Amaránt és a jávorfák, valamint az ember boldog és boldogtalan szerelme közt von és amellyel Szentirmai Rudolf a nábob fiatal, csendesen szenvedő feleségének szívét annyira megindítja.

Találó a kőszívű ember egyik fiának, Ödön életének összehasonlítása az ördögsekérrel, amely kemény, dacos, tüskékkel fenyegető növény, amíg gyökerén van; de ha arról elszakad, a szél játékvá lesz.

Ha valaki azt kérdezné, hogy mely növények voltak Jókai kedvencei? akkor azt kellene felelnünk, hogy elsősorban a fák. Ezek között is elsősorban a *hársfák*. Ezeket említi legsűrűbben. „A hársfa az erdők királya. Csupa arany és méz!” (Az élet komédiásai). Szinte testamentumszerűen hangzanak a következő sorok: „Úgy akarom és meghagyom, hogy itt hagyjanak pihenni a Svábhegyen. El ne vigyenek a kerepesi-úti kertbe, a sok kérkedő márványoszlopok közé. Tegyenek oda a négy fehérlevelű hársfám alá. A hársfák megőriznek engem, én meg a hársfákat. Kő se kell oda, csak a zöld gyepp maradjon. Nem bánom, ha vendéglőt csinálnak is a házamból, szeretem, ha táncolni, dalolni fognak körülöttem s nem rontom el senki mulatságát. Csendesen maradok és hallgatom, amit a fák beszélnek a méheknek, a méhek a virágnak s a virág gyökere én nekem. De azt a négy fa közötti tért köve-telelem és fentartom magamnak a pompás, a boldog Svábhegy jövődő dicsőségéből!” (Hajdan, most és valaha). A szelíd lelkű költő többször csalódott életében. Csalódott halálában is. Kőoszlopok között pihen és nem a kedves hársfái alatt.

Nagyon sokszor emlegeti a *fűzet*, a *nyírt*, a *bükköt*, az *akácot*, a *fenyőt* és a *ciprust*; legritkábban, csak egyszer-egyszer a *gyertyánt* és a *szilt*. A

cserjék közül különösen szerette a *csipkerózsát*, az *orgonát* és a *jázmint*; sokszor említi az *iszalagot* is. A kisebb növények sorából leggyakrabban szól a következőkről: *csengetyűke*, *nymphaea*, *nefelejts*, *réti füzény*, *hajnalka*, *szegfű*, *rchyeaák*, *súlyom* és *pimpimpáré* (*Taraxacum*).

Jókai a növényekre vonatkozó dolgokban csak ritkán tér el a valóságtól. Vannak olyan állításai, amelyek első pillanatban gyanúsaknak látszanak, mindazonáltal mégis helyesek. így például: „A fegyvertelen” című elbeszélésében azt írta, hogy a cserkesz az *Amarantus pallidus*ból salétromot főz a lőporhoz. Utánajárva ennek, megtudjuk, hogy ez a növény Tauriában nő és gazdag kálisálétromban. Jókai tehát igazat mondott.

Más példa. „Észak hónából” című elbeszélésében azt mondja, hogy a rózsaoajat *indiai bakszakállal* hamisítják. Vájjon igazat mondott-e Jókai? Igazat mondott, mert a rózsaoaj hamisítására használt *Andropogon schoenanthus* valóban Kelet-Indiában terem. Jókai az *Andropogon* szót bakszakállnak fordította.

Nem tudtam azonban megfejteni a *sárga kassai rózsza* jelentését, melyet kétszer is említ (Névtelen vár, Enyém, tied, övé). DIÓSZEGI kassai rózsának a *Lychnis coronariát* nevezi. Ennek a virága azonban piros és különben sem alkalmas diadalkapuk díszítésére, mint amely célra a „Névtelen vár”-ban használták. Bizonyára valamely sárga virágú rózsafajról lehet itt szó.

A következő nevekről nem sikerült megtudnom, hogy milyen növényre vonatkozhatnak; *csengő jácint*, *szívkinnyító*, *koldusdió*, *kutyatövis*, *ördögkenyér*, *macskakáposzta*. Lehet, hogy ezek a szavak Jókai alkotásai. Az *Ophrys-i madártermő*-nek, az *Epipactis-t pillangófészek*-nek és a *Trollius-i pünkösdi sárga* rózsd-nak nevezi. Olyan nevek, melyeket úgy látszik Jókai használ először.

Többször és több helyről (a Normafa mellől, a Kárpátokból, Szolnok és a Sió vidékéről) említi a *hangafát* Semmi esetre sem értette alatta a *Callunát*, mert egy ízben azt mondta róla, hogy ágai simák. Úgy gondolom, hogy Jókai általában a törpe cserjékre vonatkoztatja a *hangafa* kifejezést, ahogyan pírőfenyő'r-nek is nem egy bizonyos növényt nevez, hanem általában a szike-seken pirosuló vékonyszálú füveket nevezi így. *Sárga csi/Zd*-nak bizonyára a *Gagea-t* nevezi (Enyém, tied, övé).

Térjünk át most azokra a botanikai adatokra, amelyek tévedéseken alapszanak. Ilyen nagyon kevés van.

A svábhegyi *Asphodelusról* már volt szó. Említettem, hogy ebben az esetben *Anthericum* helyett kerülhetett elírás következtében az *Asphodelus* a szövegbe. DIÓSZEGI Fűvészkönyvében ugyanis egy- és ugyanazon az oldalon van felemlítve az *Anthericum ramosum* és az *Asphodelus ramosus*.

Komolyabb tévedésszámba megy az az állítása, hogy Toroczkó sziklás völgyeiben *Rhododendron* terem és hogy a Tátrában, egy sziklaoldalból *Tamarix* bokor nőtt ki.

Hogy a *Sison Amomum* a Senki szigetén előfordulna, azt még el lehet hinni, mert ez a növény az Alduna környékén valóban előfordul. Bizonyára FRIVALDSZKY IMRÉTŐL hallotta Jókai ezt a növényt emlegetni, akit mint botanikus barátját dicsérettel emel ki „Az aranyember” című regényének befejező sorai-ban. Jókai az Alföld mocsári növényzetében is elhelyezi ezt a növényt. (A kőszívű ember fiai.) Az Alföldön azonban a *Sison* nem terem.

Kétkedéssel kell fogadnunk a *kolokánt*nak a Fertő vizében és a *cembrafenyő*nek a Fertő lágján való előfordulását is.

Tisztázni kell a *medveszőlő* kérdését is, melyet Jókai különböző helyeken hatszor említ. A Kukojszás lág medveszőlője bizonyosan valamelyik pirosbogyós áfonya. Legbővebben szólt róla az „Egy az Isten” című regényében. Itt azt mondja, hogy az erdélyi havasok díszcserjéje. Sötétzöld, bőrkemény levelei sohasem hullanak le s ághegyein piros bogyófürtök csüngenek. Íze

fanyar. A Balyika vár völgyében ennél szebb is van. Szintén egy neme az *Arbutusnak*, de nagy ritkaság. E tájon kívül csak Olaszországban és Írlandiában terem. Úgy hívják, hogy „*ősztavasz*” virág. Blanka megtalálta a díszbokrok leggyönyörűbbikét, az *ősztavasz kukojcát*, *Arbutus unedo*.

Kétségtelen, hogy az *Arbutus unedo*-ról szó sem lehet, mert ez hozzánk legközelebb csak a Földközi tenger partvidéki országaiban él, De nem lehet szó az *Arctostaphylos uvae* ursi-ról sem, mert ez a tordai szorosban nem él. Kérdés, honnan vette Jókai ezt az adatot, hogy olyan határozottsággal és bőven szól róla?

Diószegi az Arcfosfaphylost medveszőlőnek és az Arbutust *ősztavasz kukojcának* nevezi. A nevek tehát innen származnak. A tordai szorosban való előfordulást pedig ORBÁN BALÁZS „Torda város és környéke” című művéből vette. Itt olvashatjuk a következőket: „. . . örököld (Kukojcza, Arbutus uva ursi) indái fonnak díszkoszorút a sziklák redős homlokára. Egy pásztor-gyermek nemrég, abból szedni akarván, lezuhant a mélységbe s a keresett zöld koszorút csak a túlvilágon lelte meg.” Hogy Orbán Balázs kitől kapta ezt a hamis adatot, azt aligha sikerül megtudnunk.

Hátra maradt még a „Lélekidomár” *formozai szilvája*, melyről Jókai ezt írta: „Ez a híres *formozai szilva*, melyből a legelső példányt gróf BENYOVSZKY MÓRIC hozta el XIV. Lajos király számára Formozából. A versaillesi üvegházból még ojtó szemet sem volt szabad senkinek adni belőle. Ezt a példányt nagy grácia útján kapta az uram (t. i. a regény hőse) Thierstől. Most terem először. Az alakja is különös. Nem hosszúkás, mint a rendes fajok, nem is gömbölyű, mint a reine Claude-ok, hanem lapos, mint az alma s a színe csokoládébarna. Különös édes ízű, zamatú és illatú. A formozai lakosok ezt a gyümölcsöt csak gyömbérral összefőzve szokták megenni”.

Ilyen leírás után ki kételkednék e szilva létezésében? Pedig ez a szilva Jókai fantáziájának alkotása. *Matsumura*, Formoza szigetének minden növényét felsorolja 1906-ban megjelent nagy munkájában (Enumeratio plantarum formosanarum), de ilyen szilvafajt nem említ. Semmiféle pomológia nem említi ezt a szilvát, még hozzá hasonlót sem. Gróf BENYOVSZKY emlékirataiban, pedig ezeket maga Jókai fordította, szó sincs erről a szilváról. Különben is BENYOVSZKY emlékiratainak egy helyén, a gróf maga is bevallja, hogy egyáltalában nem ért a botanikához. Végül BENYOVSZKY nem is adhatta át a szilvát XIV. Lajosnak, mert az akkor már nem is élt. Mégsem szabad azt mondanunk, hogy Jókai könnyelműen vagy tudatlanul járt el, amikor ezt a szilvát belevitte regényébe. Jókai kertész is volt és tudta, hogy ilyen szilva nincs a világon. Inkább azt kell gondolnunk, hogy a költő jókedvében, alkotási vágyától ösztökélve határozta el magát arra, hogy egy nem létező gyümölcsöt fog képzelete segítségével létrehozni. És ez a legnagyobb mértékben sikerült is neki.

Ez a „híres formozai szilva” épp úgy fantáziájának műve, mint a „Bálványos vár” nenufar-ja, amelyet alighanem a *Nelumbo* és a *Nuphar* szellemi párosításával alkotott.

Jókai, amikor meséinek drága szép csipkéit virágokkal tűzdelte tele, nem gondolt arra, hogy ezzel a botanikusok figyelmét magára vonja. Regényeit nem a botanikusok könyvtára számára írta. Ezt tudva, nem is volna illő, ha az ő hatalmas alkotásait botanikai szempontból bírálni akarnám. A „Bálványos vár” és a „Lélekidomár” egyáltalán semmit sem vesztenek értékükből, ha mindjárt a *nenufar* és a *formozai szilva* nem is élő valóságok. „Erdély aranykora” is remekmű marad örökre, ha mindjárt az ott felsorolt néhány virág nem is pompázhatott Bánfi Dénes várában. Meg kell azonban állapítanunk és ez Jókai nagy érdemeit még jobban emeli, hogy százakra menő növényei között csak igen elenyésző azoknak a száma, amelyekhez a szakember kérdőjelet fog tenni.

Amilyen szívesen szerepelteti Jókai regényeiben a botanikusokat és a kertészeket, éppen olyan szívesen és hálás kegyelettel emlékeznek meg a botanikusok és a kertészek is a virágok és fák melegszívű nagy barátjáról, a halhatatlan Jókairól!

Dr. Moesz Gusztáv,